

KNAPP ÉVA

TAMERLÁN

(A lappangó pápai pálos iskoladráma magyar nyelvű nyomtatott programja 1761-ből)

A *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. század, harmadik, Varga Imre által sajtó alá rendezett kötetében a pálos iskoladrámák között négy drámaszöveg és három nyomtatott program jelent meg. A kötet és a pálos vonatkozású tematikus egység bevezetőjében nem található utalás a szakirodalom által korábban említett, bibliográfiában adatolt lappangó szövegre. Az előszó említ ugyan egy 1761-es, közelebbről meg nem nevezett előadást, melynek fennmaradt a nyomtatott programja, de a címét, megjelenési és egyéb adatait a kötet sehol nem tartalmazza.¹

A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézírtárának egyik, Staud Géza kutatásai nyomán készített aprónyomtatvány-katalógusa a Kézírtár állományához tartozó iskoladrámákat és drámaprogramokat tárja fel. Ebben a katalógusban szerepelnek az 1980–1985 között restaurált nyomtatott drámaprogramok is. Ezek közül az egyik a Petrik Géza bibliográfiájában példány szerint az Egyetemi Könyvtár állományában jelzett „Maga magán győzedelmeskedő Tamerlán” című pápai iskola-dráma programja.²

A Győrben, Streibig Gergely János nyomdájában 1761-ben megjelent nyomtatványt először Nagy Sándor említette, aki közölte a címleírását.³ Koltai Virgil Győr színeszete című munkájában a címleíráson kívül idéz a nyomtatvány szövegéből és a terjedelem megjelölésén kívül közzéteszi a szereposztást is.⁴ Nádasdy Lajos a pálos iskoladrámákról és a pápai pálos iskolai színjátszásról készített, 1984-ben megjelent tanulmányában Koltai alapján megismétli a már közölt adatokat és idézi a nyomtatvány iránt érdeklődő levelére az Egyetemi Könyvtárból kapott válaszlevél egyik részletét.⁵ A keltezés nélkül közölt levélrészlet szerint a programot hiába keresték. Ennek oka minden valószínűség szerint az lehetett, hogy a programot restaurálták.

Az immár restaurált és katalogizált program betűhív közlése nemcsak azért kívánatos, mert kimaradt a *Régi Magyar Drámai Emlékek* megfelelő kötetéből, hanem mert bővíti a pálos rend magyar nyelvű drámai emlékeit és kiegészíti Nádasdy Lajos észrevételeit, megfigyeléseit a darabbal kapcsolatban. A zenés, táncbetétes dráma programját a Varga Imre által sajtó alá rendezett kötet közlésmódja szerint adjuk közre.

¹ Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai. S. a. r. VARGA Imre. *Régi Magyar Drámai Emlékek*, XVIII. század, 3. Bp., 1990. 13.

² PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. II. Bp., 1890. 635.

³ NAGY Sándor, *Huzai tanodai drámák*. MKsz 9. 1884. 42.

⁴ KOLTAI Virgil, *Győr színeszete*. I. rész. 1849-ig. Győr, [1889]. 11–12.

⁵ NÁDASDY Lajos, *A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátszásuk Pápán*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17. 1984. 434–435., 24. j. 450.

A program szövege:

Maga magán győzedelmeskedő TAMERLÁN szomorú játék.

Mellyet Komediabéli alkalmatossággal le-rajzolt méltóságos fraknai gróff Eszterházi Ferencznek, Tekéntetes Nemes Mosony Vármegyének Örökös Fő Is-pánnyának, Főlséges Első FERENCZ Római Császár, és Főlséges MARIA THERE-SIA Magyar-Országi Koronás Királynének Kamarássának, valóságos Belső Taná-csossának, etc. etc.

Mint Leg-Kegyesebb szóLszóLLóIának, s PátronUssának tiszteLetIre a Pápal Deákság.

Györben, Nyomtattatott Streibig Gergely János által, 1761-dik Esztend.

A Játék Allapottya.

Sok győzedelmek miatt föl-fuvalkodó Bajadzetet Tamerlán Szithiábúl ki-rohan-ván meg-győzi, s rabságban veti. A mint erről emlékezik Láónicus Könyvének 46-dik levelén. A játéknak pedig fel-ékesítésére képzetik, hogy Zajra névű leányát Bajadzetnek meg-fogta légyen véle együtt. A kit noha az egész Asiánál nagyobbra böcsülne, még-is hogy maga magán-is győzedelmet tenne, szabadon engedi Ar-bantesnek.

ELSŐ VÉGEZÉS.

Sok győzedelmekkel el-tellett Bajadzet meg-nem férvén Asiában, Európának ostromlására indul, de vissza-hivattatván Asiának Tamerlán ellen való védelmé-re, Tamerlánnal szerencsétlenül meg-ütközik, s rabságban esik.

ELSŐ KI-MENETEL.

Bajadzet nagy dicsőséggel hallya Vezéreitül diadalmit, s Europa ellen hadakoz-ni magában el-tökéli.

II.

Orthobúl Fiára bizza Asiának kormányzását.

III.

Orthobúl Tisztségében dicsekedik, de annak sullyárúl panaszkodik-is.

IV.

Magyar-Országot meg-közelíti, s a viadalnak napját el-rendeli.

V.

Bajadzet Tamerlán ellen Asiában vissza-hivattatik.

VI.

Arbantes ijetségének okait számlállya.

VII.

Tamerlán keresi ellenségét Bajadzetet.

VIII.

Bajadzet Tamerlánnak közel létéét meg-értvén, Arbantestül, Vitézeit bátorittya, s meg-vij Tamerlánnal.

IX.

Győzedelmes Tamerlán a Foglyokat rabságba viteti, a meg-öletteket pedig el-temetteti.

MÁSODIK VÉGEZÉS.

Tamerlán Zajrát el-jedzi hűtvessének, de mivel ellent áll vala Bajadzet ezen házasságban, Tamerlán el-rendeli Bajadzetnek kinos halálát, Bajadzet pedig eleit vévén a kinoknak, maga magát emészti méreggel.

ELSŐ KI-MENETEL.

Tamerlán dicsekedik nyereségiben s számba véteti a rabokat.

II.

Elöl-hivattya mind Zajrát, mind Bajadzetet.

III.

Halálra ítéli Bajadzetet, de Zajrának könyörgési meg-engesztelik Tamerlánt.

IV.

Tamerlánnak gyűlölségét Bajadzet parancsollya Zajrának.

V.

Arete jelenti Tamerlánnak Zajrával való jegyét.

VI.

Maga Tamerlán-is ki-nyilatkoztattya szándékát, a mellynek bátran ellent áll Bajadzet.

VII.

Hogy Bajadzet el-kerüllye Tamerlánnak kinos halállal büntető kezét, maga magát fojtya méreggel.

HARMADIK VÉGEZÉS.

Meg-halván Bajadzet, magát Zajrát kinszeriti mindenképpen maga hűségére Tamerlán. De Zajra Arbantes szavaitúl meg-erössítettén, Tamerlánnak igyekezetit bátran meg-gátollya. Tamerlán győzedelmire vetvén lelki szemeit, hogy dicsőségesebb vólna, maga magán tett győzedelme, szabadon engedi Arbantesnek.

ELSŐ KI-MENETEL.

Tamerlán Bajadzet halálának módját el-rendeli.

II.

Kinek méregtül okoztatott halála jelentetik Tamerlánnak.

III.

Zajra Tamerlán parancsolattyára meg-jelenik, s Arbantessel való beszédre kér szabadságot.

IV.

Zajra sirattya állapottyát.

V.

Arbantes ötet vigasztallya, s maga hűségére édesgeti.

VI.

Zajra hivattatik Tamerlánhoz, s készül.

VII.

Mindazáltal Tamerlán [!] maga el-érkezik s utólszor tehetsége szerint kénszeriti véle való házasságra, de tapasztalván hogy hiu legyen igyekezeté, végre szabadon engedi Arbantesnek Zajrát.

A Beszélgető Személyek.

Tamerlán Scythiai Fejedeleme, Georgius Alexovics.
Bajadzet Asiának Császára, Joannes Simon.
Orthobul Bajadzetnek Fia, Leopoldus Paczovszky.
Zajra ugyan Bajadzetnek Laánya [!], Martinus Fekete.
Arbantes Bajadzetnek Tanácsosa, Paulus Eördögh.
Adrast Tamerlannak Fő Vezérje, Martinus Bálintffy.
Arete ugyan annak második Vezérje, Joannes Tarnoczy.
Jaguppen Bajadzetnek Fő Vezérje, Franciscus Lang.
Brenczen Bajadzetnek második Vezérje, Gabriel Bálintffy.
Magyaroktól küldetett Követ, Martinus Högyész.

Ezek után következnek az Hirmondók, Tánczosok, Eneklők, Katonák, és Musikások.

A mű adatai: A nyomtatott program lelőhelye BEK Kézirattár, jelzete MIN. A. 71. A negyedréti alakú, kétfelvelés program végig magyar nyelvű. Szerző: Ismeretlen. Forrás: „A Játék Allapottya” szerint „Láonicus Könyvének 46-dik” levele. A hivatkozott forrás a XV. századi bizánci történetíró, Laonicus Chalcocondylas *Historiarum libri decem* című műve, amely a XVI–XVIII. században számos kiadásban megjelent.⁶ Görög és latin nyelvű szövegkiadása: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Laonicus Chalcocondylas. I. Bekker. Bonn, 1843. A hivatkozott rész a szövegkiadás 110–111. oldalán található. A szereplők nevét a drámában a forráshoz képest eltorzították (pl. Paiazites – Bajadzet, Temires – Tamerlán). Előadás: A darabot a kronosztikon szerint 1761-ben, a pápai pálosoknál tanuló diákok patrónusuk, gróf Esterházy Ferenc tiszteletére mutatták be. Szövegkritikai megjegyzések: Betűhív közlés a nyomtatvány szerint, a központosítás és a nyomdai jelek megváltoztatása nélkül. A nyomdahibákra [!] -el hívjuk fel a figyelmet.

⁶ KRUMBACHER, Karl, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches*. München, 1897². 302–305.

Dsida Jenő ismeretlen szerelmes levelei

Dsida Jenő, a „mosolyogtatóan gyermeki”,¹ a „kamasz-arkangyal”,² a „poeta angelicus”,³ egyszerűen: az „angyali” (újabbban legfeljebb: a „pajzán angyal”⁴) – ahogy a szakirodalom kedvtelve emlegeti – rövid életével, kálváriát járó házasságkötésével is szinte legendássá nőtt. 1931 őszén ismerkedett meg Imberty Melindával.⁵ Hosszú szerelem után 1936 januárjában titokban váltottak jegyet, s végre 1937. július 22-én, majd július 31-én tartották – a szülői ellenállást végleg legyőzve – a polgári, illetve a Márton Áron szentesítette egyházi esküvőt.

Nem egészen egy év múlva, 1938. június 7-én Dsida Jenő már halott.

Az „angyali szerelem – halálos házasság” képét színesítette, és egy szerethető, mert emberi Dsidát mutatott be Gömöri György 1988-as cikke a költő és Fodor Jolán gépíró nő 1937-es „kollegiális kapcsolatáról”.⁶

Dsida Jenőnek még egy, jóval korábbi – Csiszér Alajos szerint: „első igazi nagy”⁷ – szerelme ismeretes: Kócsy Erzsébet.⁸ Kócsy Erzsébet – viszonyuk idején: 1929 ősze és 1931 március közepe között – Budapesten élt. A hozzá írt, ismert és publikált tizenhárom levélből⁹ nemegyszer idéznünk kell, illetve utalnunk rájuk. Ez – a most előkerült Dsida-írásokat olvasva – úgy tűnik, elengedhetetlen.

Az itt közreadott, eddig ismeretlen Dsida-szövegek, szerelmes levelek és versek¹⁰ – a Kócsy Erzsébethez fűződő viszony idejével egybeesően – 1930. március 18-a és 1931. augusztus 31-e között íródtak. Egy kolozsvári lányhoz: Kovács Erzsébethez.

Kapcsolatuk titokban zajlott. Kovács Erzsébet bátyján, Kovács Lászlón és annak feleségén, Kádár Ilonán kívül nemigen tudhattak róla. Nyilvánvaló azonban, hogy a korabeli Kolozsvár sejtethetett valamit a dolgról, mivel Berde Máriának egy 1933.

¹ ÁPRILY Lajos, Bev. In DSIDA Jenő, *Tóparti könyörgés*. Bp., 1958. 5.

² [POMOGÁTS] B[éla], *Dsida Jenő*. A Könyvtáros, 1959. 603.

³ POMOGÁTS Béla, Bev. In DSIDA Jenő, *Út a Kálváriára*. Bp., 1985. 20.

⁴ Cs. GYIMESI Éva, *A pajzán angyal. A szent és a profán Dsida költészetében*. A Hét, 1992. máj. 7–14. 18–19. sz.

⁵ Dsida Jenő Imberty Melindához írt leveleit közreadta MAROSI Ildikó. A Hét, 1980. jún. 20. – szept. 19. 25–38. sz., és DSIDA Jenő *Séta egy csodálatos szigeten*. S. a. r. MAROSI Ildikó. Bukarest, 1992. (A továbbiakban: *Séta...*) 389–405., 407., 412–414., 416–434., 440–468. – A levelek másolata az OSZK Kézirattárában. Jelzetük: Analekta 11. 218. A levelek megjelentek még: *Dsida Jenő levelesládája 1928–1938*. Közzétette: CSISZÉR Alajos. Győr, 1992. (A továbbiakban: *Levelesláda*) 155–243.

⁶ „Te: meleg szája. / Te: meleg szem. / Ha fázom: / nálad melegszen” – írta például kolléganőjéről 1937. január 9-én. Dsida házasságkötése után is „megtartotta kulcsát Fodor Jolán lakásához, időnként felkereste otthon”, akár éjszaka is, és néhány hirtelen született verssel ajándékozta meg.

⁷ *Levelesláda*, 290.

⁸ Kócsy Erzsébet (1904–1982). Zongoratanárnő. 1926-tól 1929-ig Budapesten a Csalogány utcai tanítóképzőben, 1929-től 1946-ig a Baár–Madas Református Leánygimnázium (1934-től igazgatója Áprily Lajos) nevelőintézetében, 1946–1951 között saját budai magánzeneiskolájában tanított. 1931-ben házasságot kötött Asztalos Miklós író-történésszel. – Asztalos Miklós feljegyzése – OSZK Kézirattár Fond 301 157/982.

⁹ OSZK Kézirattár Fond 301 157/982 – közölte: CSISZÉR Alajos. *Levelesláda*, 117–145.

¹⁰ Kovács Erzsébet hagyatékában található még Dsida Jenő 1928-as verseskötete, a *Leselkedő magány* („Drága kicsi Böske Hugomnak, Barátomnak és Utitársamnak Szerelemmel: D Jenő – Kolozsvár, 1930. IV. 10.”) és az 1933-as *Nagycsütörtök* című kötete 1933. nov. 19-i („Bözsikének nagyon meleg testvéri szeretettel. Jenő”) ajánlással.

január 17-én kelt, Molter Károlyhoz írott levelében a következő – igaz, egyetlen – utalást találtam: „a fontos itt, hogy Lacit [Kovács Lászlót] kérdőre vontam, miért adta ki Dsidának a könyvet¹¹ bírálatra, holott akkor már tudták, milyen jellemtelen volt Bárd¹² szemben. (Havonta keres a CÉHnél,¹³ udvarol Laci húgának, s könyvet készít elő.¹⁴) Ilyen ember nem fog őszinte lenni kenyéradóival szemben.”¹⁵

Kovács Erzsébet 1908. január 12-én született Gerendkeresztúron (ma: Grindeni), Kovács József református lelkész és Nagy Karolina hetedik gyermekeként. Bátyja, Kovács László, író, publicista, kritikus, az Erdélyi Szépmíves Céh lektora, később kiadói vezetője.

Kovács Erzsébet 1928-ban a kolozsvári református leányiskola tanulójaként érettségizett (osztálytársnője, barátnője Ignácz Rózsa volt¹⁶), őstől pedig a kolozsvári egyetem görög–latin szakára iratkozott be.

1931 és 1934 között – anyagi okokból – nevelőnői állást vállalt a nagyváradi református leánygimnáziumban. Görög–latin tanári diplomáját végül 1939-ben szerezte meg a bukaresti egyetemen. 1949-től a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tanított: előbb a latin, később a magyar, illetve a román tanszéken, egészen 1963-ig, nyugdíjaztatásáig. 1987-ben hunyt el. Férjhez soha nem ment.

Dsida Jenővel bátyja ismertette meg, aki ebben az időben az Erdélyi Szépmíves Céh lektora, a marosvécsi Helikon Írói Munkaközösség titkára volt. Dsida Kovács Erzsébethez fűződő szerelme egy közös budapesti vonatutazáson kezdődött. (1. levél.) Valószínűnek látszik, hogy – az utazás idejére – Kovács László maga bízhatta a húgát Dsida gondjaira.

¹¹ Berde Máriának – a húszas évek Erdélyét bemutató – kulcsregényéről, a *Szentségvívókról* van szó. A Céh Dsida Jenőt és Molter Károlyt kérte fel a könyv lektorálására. Dsida a könyvet kiadásra alkalmatlannak ítélte. A kötet körüli vita lett végül a közvetlen oka annak, hogy az erdélyi írók egy csoportja kivált a Céhből és – a Céhvel szemben – megalakította az Erdélyi Magyar Írói Rendet (EMIR). – Vö. LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*. Kolozsvár, [é. n.] 157–167. és *Séta...*, 553–554.

Korábban egyébként Dsida Jenő és Berde Mária távolságtartó, de baráti viszonyban álltak. Dsida Berde Máriának ajánlotta 1925-ös *A szent szégyen* című versét. (A vers rájátszás Berde hasonló című, 1925-ben megjelent regényére.) Az 1933-as „affér” kapcsán Berde plágiummal is megvádolta Dsidát. „Végtelen fáj nekem – írta Berde Molter Károlynak –, hogy még meg is dicsérgette [ti. Molter] a tőlem ollózott ideát, s ha volna több energiám, meg is szellőztetném a dolgot, így azonban elnézem, hogy miután Dsida a könyvet [Szentségvívók] visszadobta, még meg is lopta, és barátaim [...] fel is magasztalták a nagyszerű jelképet, a kocsárdi állomást.” – Közölte: *Séta...*, 554. A Dsida-vers kezdőképe:

„Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek és a fulltag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsüörtörtökön.”

Az „inkriminált” Molter-kritika megjelent: Erdélyi Helikon, 1934. 1. sz. 44–47.

¹² Bárd Oszkár (1892–1942): költő, drámaíró. A Helikon alapítótagja. 1922-től orvos Galgón.

Dsida hónapokig halogatta Bárd *Liszt* című könyvének recenziálását, emiatt Bárd versközlései is csúsztak az Erdélyi Helikonban. A túlérzékeny Bárd ekkoriban már a Szépmíves Céh vezetőségével is összeveszett, 1933-ban kivált a Céhből és belépett az EMIR-be. – L. Dsida Jenő – Bárd Oszkárhoz. 1932. szept. 18. – *Séta...*, 405–406. és Karácsony Benő – Bárd Oszkárhoz – *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelestája*. (1924–1944) 1. köt. 346.

¹³ Az Erdélyi Szépmíves Céh tevékenységéről, kiadói politikájáról, tagjairól új adatok és adalékok sorát közölte FRISNYÁK Zsuzsa *Az „Erdély-üzlet” működése Magyarországon. Az Erdélyi Szépmíves Céh című tanulmányában*. Századok, 1992. 2. sz. 173–198.

¹⁴ A készülő Dsida-könyv az Erdélyi Szépmíves Céhnél megjelent *Nagycsüörtörtök* című verseskötet. Az 1933-ban kiadott könyv – valóban kicsit meglepő módon – egy év múlva újra megjelent a Céh 10 éves jubileumára, díszkiadásban.

¹⁵ *Séta...*, 553.

¹⁶ Vö. IGNÁ CZ RÓZSA, *Ikerpályáimon*. Bp., 1975. 127–129.

Dsida Budapestre érkezve nyomban találkozott Kócsy Erzsébettel. Találkozásuk emlékét őrzi a „Kicsi Böskének a Kis pipá-ban adta: 930. III/19-én, Budapesten Jenő bátyja” ajánlással írott *Mese, mese, mátká* című vers. Dsida Budapestről Győrbe készült, valószínűleg apja rokonainak meglátogatására.¹⁷ A győri út előtt még feltehetően találkozott Kócsy Erzsébettel, hiszen – kikövetkeztethetően – 1930. március 22-én, szombaton a következő expressz-levelet küldte neki: „Holnap 23-án együtt szeretnék menni Magával Kerepesibe, ezért holnap vasárnap 10 órakor a Múzeum előtt várom. Nagyon kérem, legyen ott, mert fontos mondani-valóim vannak, amelyeket elfelejtettem és hétfőn utazom.”¹⁸

Csiszér Alajos a levelet – tévesen – későbbre, március 26-a utánra helyezi. (A levél datálása egyébként: „1930. március”.) Dsida tehát március 24-én, hétfőn Győrbe indult, ahonnan március 26-án, szerdán a következőket írta budapesti barátnőjének, Kócsy Erzsébetnek: „Innen Győrből is magára gondolok. Fáj, hogy csütörtökön [27-én] nem láthatom már: én is egész nap lótok-futok Pesten s pénteken [28-án] hajnalban indul a vonatom Kolozsvár felé.”¹⁹

Azon a vonaton pedig alighanem a kolozsvári Kovács Erzsébet is fenn ült...

A Kovács Erzsébethez írott 7. és 8. levél kedvetlenebb, néhol lemondó, fakó hangja, az elejtett levélbeli félszavak, a postázott versek hangulata valami ki nem mondott, inkább csak sejthető kettejük közötti feszültségről árulkodik. A gerendkeresztúri családi nyaralás Dsidára vonatkozó rokoni aggodalmai is nyilván megtették a hatásukat. Semmi bizonyosat nem tudunk, csak annyit, Kovács Erzsébet alig tartózkodott ezidőtájt Kolozsvárott; hol Gerendkeresztúron nyaralt, hol nagyváradi munkája után járt.

Kócsy Erzsébet azonban nagyonis ott volt; Budapestről Kolozsvárra érkezett rokoni látogatásra. A Dsidával való – feltehetően – hosszabb idő utáni találkozás igen jól sikerülhetett, hiszen 1930. szeptember 7-i ajánlással Dsida a következő verset írta Kócsy Böskének:

Ajándék²⁰

Vers helyett szívesen szólnék ma apró
szőnyeget puha gyapjúból szobádba
pompás Perzsia száz mesés színével.
Tiszta ágyad elé lopnám be este:
lompos kiskutyaként füleljen onnan
alvó szád pihegő lélegzetére.
Reggelente, mikor lelépsz az ágyról
s lenge inged alatt tüzelve borzong
álmos tested a hűvöses homályban, –
tennéd rá puha lábadat meztelen.
S míg csiklandva becézi bársonybolyha
zsenge talpadat és meleg bokádat,

¹⁷ Dsida Aladár ugyanis Győrben született. Testvére, Dsida Ottó Győrben volt tankerületi főigazgató.

¹⁸ *Leveleskönyv*, 123. Csiszér Alajos – nyilván kegyeleti okokból – nem tüntette fel a Kócsy Böskéhez írott versek között.

¹⁹ *Leveleskönyv*, 122.

²⁰ Dsida a verset *Szerelmes ajándék* címmel, több helyütt átírva először az Erdélyi Helikonban közölte: 1932. 9. sz. 629.

Ezután újra megsűrűsödtek a Budapestre küldött, Kócsy Erzsébethez írott levelek (1930. szept. 11., szept. 29., okt. 3., nov. 3., nov. 17. – karácsonykor újra személyesen találkoztak²² –, majd 1931. márc. 11. és 13.²³)

Kapcsolatukat még az sem zavarta meg, hogy Dsida meglehetősen furcsa helyzetbe hozta Kócsy Böskét egy másik ismerőseivel, Fries Böskével. – Vö. *Leveleskönyv*, 128–141. (A Pásztortűz november 2-i számában – az amúgy a protekciót gyűlölő – Dsida még egy Kócsy Erzsébet készítette keresztrejtvényt²⁴ is közlötett.)

Az új év elején, 1931 januárjában – mikor Kovács Erzsébet az iskolai téli szünet idejére minden valószínűség szerint hazautazott Nagyváradról – Dsida és Kovács Erzsébet kibékült. A lányhoz írt levelek hangja újra megforrósodott,²⁵ bár kétségtelen, hogy Dsida neki írott mondatai, szavai nemegyszer visszacsengenek – a másik, a Kócsy Erzsébetnek küldött korábbi levelekből.

Dsida csak márciusban, több mint két hónapi hallgatás után jelentkezett újra Kócsy Böskénél, de már csak két becsületből írt levél árulkodik kapcsolatuk elhidegüléséről. Kócsy Erzsébet 1931. december 30-án házasságot kötött dr. Asztalos Miklós magyar nemzeti múzeumi segédtiszttel, a későbbi ismert történésszel.

Dsida és Kovács Erzsébet kapcsolata még nyáron is tarthatott, mígnem – a következő iskolaév kezdete után – Dsida újra egyedül maradvá, 1931 őszén megismerte későbbi feleségét, Imbery Melindát. A Melinda-szerelem hamarosan kirotálta a vetélytársnőket. Dsida Jenő és Kovács Erzsébet viszonya megszakadt.

Ha megszakadt...²⁶

A leveleket és a verseket Kovács András kolozsvári művészettörténész, Kovács Erzsébet unokaöccse adta át a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára Kézirattárának.²⁷

1. levél

Édes kicsi Böskének, Szolnok és Budapest között, mikor bátyja és őrizője voltam.
Sok testvéri szeretettel:
930, III. 18.²⁸

Jenő bátyó

²¹ A folyóiratbeli és a kötetbeli közlésekkel nem egyező, itt közreadott kéziratos Dsida-vers az OSZK Kézirattárában található. Jelzete: Fond 301 157/982.

²² Dsida utalásaiából úgy látszik, megint a lány utazott Kolozsvárra. A költő *Az újszüllött* című versét ajándékozta neki karácsonyra.

²³ *Levelesláda*, 126–143.

²⁴ Pásztortűz, 1930. november 2. 22. sz. 519.

²⁵ Februárban például a következő ajánlással küldte Nagyváradra a *Távolban élő kedvesemnek* című verset: „Kicsi Bözsikémnek többel, mint szeretettel – 1931. febr. 18. – Jenőd”.

²⁶ Vö. 13. levél és az említett Berde Mária-féle szóbeszéd időpontja.

²⁷ JATE Központi Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: MS 1801/1–3.

²⁸ Dsida Jenő Pásztortűz-es névkártyájának hátoldalán, ceruzás kézírással. 1930. március 18-a keddre esett.

2. levél

Alulírott bátyai minőségben igazolom, hogy Kovács Erzsébet hajadon 10 napi távolléte²⁹ alatt kifogástalanul viselkedett és tekintélyem ellen fel nem lázadt. Bátyai tisztségemről ezennel leköszönök. További törekvéseimmel a testvéri tiszt-ség össze nem egyeztethető.

Egeres³⁰, 1930, III. 30³¹

3. levél

930. IV. 18, – Nagypéntek.

Kedves kicsi Böske,

ugyan szóval is megtettem már, de azért írásban sem árt: igen kellemes, boldog húsvéti ünneplést kívánok. – Ne vedd komolyan, hogy ezen a lapon is kihangsúlyozom a csirkét³², ez igazán csak önvédelem.

Várom, hogy visszajöjj!³³

A Nagyságos Asszonynak és Lacinak³⁴ kézcsókomat, illetve baráti üdvözlétemet küldöm, Téged pedig szeretettel, nagy pacsival köszönt:

Jenő³⁵

p. u. Ludus jud.? Turda

4. levél

Cluj-Kolozsvár, 1930. május 12.³⁶

Drága kicsi Bözsikém, csodálkozni fogsz bizonyára, hogy gépen írok, ez nem is stílszerű, de azért teszem, hogy ne kelljen a papírt még csak érintenem se, ugyanis tegnapelőtt keltem fel csaknem egyheti fekvés után és erős influenzám még mindig olyan állapotban van, hogy átragadásától félni lehet. Még így is lekedre [!] kötöm, hogy okvetlenül fertőtlenítsd a kezedet, mihelyet [!] elolvastad, mert – bizony, nem volt kis dolog ez a betegség.

²⁹ Az utalásból úgy tűnik, együtt utaztak vissza Kovács Erzsébettel Budapestről Kolozsvárra.

³⁰ Egeres = Aghiresu (Kolozs megye – Kolozsvár és Bánffyhungyad között, a Budapest–Kolozsvár vasútvonalon).

³¹ Dsida Jenő Pásztortűz-es névjegykártyájának hátoldalán, ceruzás kézírással.

³² Húsvéti levelezőlap, rajta sárga kiscsirke.

³³ Kovács Erzsébet Gerendkeresztúron, Kovácsék kis családi birtokán volt. Gerendkeresztúr = Grindeni (Maros megye, Torda-Aranyos járás).

³⁴ Kovács Erzsébet anyja és Kovács László.

³⁵ A képeslap címzése: Nagyságos Kovács Böske tanárjelölt
Grind-Cristur (Grindeni) (Gerendkeresztúr)

³⁶ A Pásztortűz szerkesztőségi levélpapírján, gépirással. (Az eredeti gépirásos szövegek rövid-hosszú ékezeteit javítottam. – Cs. T.) A Pásztortűz céges borítékjának címzése Dsida kézírásával: Nagyságos Kovács Böske egyetemi halig. – H.

Vasárnap³⁷ felkeltem, mert két gyűlésem³⁸ is volt, azokat nem lehetett csak úgy elmulasztani, délután pedig a Benedek Elek³⁹ gyermekelődáson⁴⁰ kellett mesét mondanom. Utána, mikor hazamentem, 38.4 volt a lázam ismét.

A szerkesztőségbe csak tegnap jöttem be, dél felé, akkor kaptam meg mérhetetlen örömmel és ujjongással május 8.-áról kelt leveledet. Édes kicsi Pajtásom, Bözsikém, milyen más vagy Te a leveledben, mint egyébként. Az a félenk, bátor-talan kislány milyen energikus, kiírt írással tudja papírra vetni, amiket gondol. És milyen vaskövetkezetes logikai fonalon húzza végig mondanivalóit.

Látod, Édes, nagyon-nagyon jól tetted, hogy írtál nekem. Örömet szerezteél vele és úgy érzem: sokmindent megláttam belőled, energikus, kedvesen intelligens lényedből, amit talán egyébként sohasem sikerült volna meglátnom.

Most válaszbomban előre bocsátom, hogy én választ csupán azért írok, mert nem tudom a módot és időt, amikor személyesen találkozhatnék Veled, egyébként semmi különösebb célja nincs ennek az írásnak. Nálad és tőled fontos volt nekem ez a levél, mert talán őszintébb vagy így, de látod, én sokkal őszintébb tudok lenni hozzád, ha közvetlenül beszélgetünk. En akkor is el tudok mondani Neked mindent és semmi sem akad a torkomon, mint Neked. Azért mondom, most mégis írok, mert sokmindent szeretnék elmesélni és nem igen tudok Veled találkozni. (Tegnap este fél kilenckor láttalak a Szamos-híd táján, hazafelé igyekezteél, azt hiszem engem nem vettél észre. Olyan szomorú, szinte zord arccal mentél, mintha valami nagy bánat ért volna, Kicsim. Nem szólíthattalak meg, mert nem voltam egyedül.)

Amint Suli⁴¹ bizonyára elmesélte már Neked, sokat beszélgettünk ketten, sokmindenről, de a beszélgetés azért állandóan körülöttem forgott. Mikor olyan igazán bensőségesen és őszintén sikerült elbeszélgetnünk együtt a múlt este, a Szentegyház uccában,⁴² nem is hiszed, milyen szomorúan váltam el Tőled. Te sokkal vidámabb voltál, mint én. Tulajdonképpen – látod, egészen őszinte akarok lenni és nem akarlak bolondítani egy pillanatig sem, – akkor jöttem rá, hogy milyen megmérhetetlenül nagy kincset jelentesz számomra. Valami végtelenül nagy, új értéket, meleg, bensőségesen szép, kedves élettartalmat. S amikor elmondtad (és

³⁷ 1930. május 11.

³⁸ Dsida Jenő 1929-től a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, 1929-től a Helikon Írói Község, 1930-tól az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság és a Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete, a római katolikus egyetemi hallgatók Népszövetsége (országos igazgatója Márton Áron) vezető tagja.

³⁹ Benedek Elekhez különösen szoros kapcsolat fűzte Dsidát. Egészen rövid önéletrajzában is megemlékezett róla; „Tizenöt és fél éves voltam, mikor első versem, – valami kis névnapi köszöntő, – megjelent Benedek Elek nagyapó »Cimborá«-jában s akkor kaptam az első honoráriumot. Azóta sem voltam még olyan boldogan büszke és magammal megelégedett, mint akkor.” Erdélyi Helikon, 1929. 544. – Benedek Elek „tehetségkutatásáról és -gondozásáról” vö. IGNÁCZ Rózsa, *Ikerpályáimon*. Bp., 1975. 23.

⁴⁰ A Benedek Elek halálának első évfordulójára rendezett mesedélutánról a Pásztortűz május 18-i száma tudósít. „A Többsincs királyfi örökszép meséjét Dsida Jenő mesélte el színesen és fordulatosan. A mesemondás kíséretében nyolc hatásos élőképben mutatták be a szereplők a Többsincs királyfi történetét.” Pásztortűz, 1930. 10. sz. 339.

⁴¹ Kovács Lászlóné Kádár Ilona (Iluka): Kádár Imre író-rendező, a kolozsvári Magyar Színház igazgatójának húga, Kovács Erzsébet sógornője.

⁴² 1924-ben Kolozsvárt hat erdélyi író jött fel hozzám – emlékezik Kádár Ilona egy Marosi Ildikónak írt későbbi levelében –, s bejelentették, hogy könyvkiadó vállalatot terveznek, és kértek, legyen segítségükre azzal, hogy elvállalom a kiadóhivatal megszervezését és vezetését. [...] Én 1924-től 1944 végéig, tehát a Céh és a Helikon élettartamáig a kiadóhivatal vezetője voltam.” A Helikon és az Erdélyi Szépművéses Céh levelesládája. (1924–1944) 2. köt. Bukarest, 1980. (A továbbiakban: *Helikon...*) 321–322. – Vö. *Séta...*, 542.

⁴² Ma Str. I. Maniu. A Bánffy-palota és a Wolphard-Kakas-ház közti utca.

magam is tapasztaltam) a Laciék⁴³ magatartását velünk szemben, komoly megdöbbenés született bennem. Hirtelen élelem világított, vakítóan élesen, mint a vilá-
lám, hogy eddig talán szélhámoskodtam egy ici-picit, talán túloztam, amikor az
érzéseimről beszéltem Neked, mindezt egészen öntudatlanul, de most már üressé
válnék az egész életem, ha elveszítenélek. Egészen észrevétlenül sarjadt és lombo-
sodott ki bennem ez a szép, nagy-nagy meleg érzés. Valami olyan ártatlanul szép,
elbűvölően egyedüli, amilyen még nem is volt az életemben. És valami nagy szorón-
gó félelem fogott el, hogy a Laciék mesterkedései következtében talán eltávo-
lodhatnál tőlem és én ezt az egész új, épülő világot romokban láthatnám.

Másnap elmentem Sulihoz és bevallottam neki is komolyan, hogy nagyon,
nagyon szeretlek. Nemcsak úgy, amint egy fiú szokott egy kislányt szeretni,
ami sokszor megalázó is egy kicsit, hanem mélyebben, barátomul, komoly
megértésével és akarásával egész életednek. Valósággal megalázkodtam, ami-
kor kértem, hogy – most, amikor annyi sok-sok csúnya életállomás után végre
eljutottam Hozzád, – ne vegyenek el tőlem. Elmagyaráztam nekik, hogy ha
csakugyan én volnék az első a Te szívedben, akkor úgysem én leszek az utolsó,
és ha valaha magadtól távolodsz el tőlem, csak én leszek az, aki veszített és
aki visszasírja azt, ami elmúlt.

Suli nem akart előbb békét kötni, mindenképpen folytatni akarta a harcot Nálad
ellenem, akkor azonban egészen más hangot vettem fel. Nagy és gögös önbiza-
lommal (hazug volt az nagyon és aggódo, éreztem), kijelentettem, hogy úgyis csak
azt teszem, amit akarok és Te úgyis rám fogsz hallgatni és így talán még kevésbé
[!] leszek becsületes. Jobb, ha békét kötünk. – Akkor elmondta Suli, hogy a tanul-
mányaidat és a lelki egyensúlyodat félti tőlem. Nem fejezhettük be a beszélgetést,
mert sietnem kellett, aztán beteg lettem.

Édes Kicsi Barátom, Útitársam, figyelj ide!

Levélkédnek arra az egyetlen édes kicsi szavára, hogy „szeretlek”, a követ-
kezőket válaszolom nagyon őszintén és nagyon becsületesen:

Én is szeretlek.⁴⁴

Azt akarom, hogy a barátod legyek és Te az én barátom légy.

Tudom, hogy Erdélyben nagy szerep vár rám, hogy hivatás és én is rajongásig,
egyetlen hazámul szeretem ezt a földet. Dolgozni akarok érte tollal és szóval, vérrel
és étellel. És azt akarom, hogy mindig, mindig megértő munkatársam légy, aki hisz
és lelkesedik abban, amit én akarok.

Soha sem akarok hazudni Neked egyetlen szót sem és nem akarok Neked soha
bánatot okozni.

Nem akarom, hogy miattam kevesebbet dolgozz, tanulj, mint eddig, épen ellen-
kezően, azt szeretném, ha értem és miattam kettőzött igyekezettel látnál életed
mélyítéséhez.

Talán sokkal, sokkal többet is tudnék Neked mondani ebben a pillanatban, de
nem akarom. Azt akarom, hogy amit írtam és kimondtam, olyan sziklaszilárd
igazság legyen, amelyre életedet is felteheted.

Akarataim között tehát utoljára írom ide: azt akarom, hogy bízzál bennem. Nem
tréfálok, nincs április, nagyon éretten és nagyon komolyan beszélek.

⁴³ Kovács László.

⁴⁴ Május 18-i keltezéssel a *Szerelmem* című kézírásos verset ajándékozta Kovács Erzsébetnek. A vers
kötetben még nem jelent meg, a Réthy-bibliográfia nem ismeri.

[Folytatása kézírással.]

Kicsi Bözsím, idáig írtam tegnap délutánig, amíg találkoztam Veled. Olyan rossz, olyan hideg voltál tegnap, hogy nem tudom befejezni. Pedig annyi minden mondanivalóm lenne még. Talán személyesen.

Csókol szeretettel
Jenő bátyád

5. levél

Cluj-Kolozsvár, 1930 május 31.⁴⁵

Gyémántrigóm, Aranyvirágom, Bözsikém,

Megszámoltam, ötven sort írtam Neked tegnapelőtt, de még sok mindent kellett volna írnom s így a levél nem volt befejezve. Tegnap este találkoztam Veled – és most már nem lehet sem befejezni, sem folytatni, sem elküldeni. Olyan egészen más volt a hangja, olyan forró, olyan júliusian perzselő, hogy tegnapi szomorú kis beszélgetésünk után minden szava fáj.

Látod, Testvérke, rossz Kicsi Testvérke!

Olyan szép levelet írtál nekem, amilyent még soha életemben nem kaptam. Kaptam már forróbbat is, rajongóbbat is talán, de ilyen testvéri melegségű, kedvesen féltő, baráttan gondoskodó és mégis bölcs-nyugodtan okoskodó levelet soha.

Biztosan éreztem leveledből, hogy nagyon szeretsz.

És mégis, rossz kicsi Testvérke...

A gyakorlatban úgy el tudod felejtetni azt, amit írsz... nem tudod még gondolataidban sem megvalósítani.

Csak két mondatodat idézem aláhúzva:

Most már nem szomorít el, hogy minden szép elmúlik egyszer. Az emlékezet nem múlik el...

Úgy szeretném, ha Te is írnál nekem... De én is hangsúlyozom: csak, ha időd van!

Elmondtam Neked, hogy én nem tudok írni, hogy az énnekem milyen nehéz. Időm sem volt, napokon keresztül otromba, ostoba dolgok után kellett szaladgálnom. Reggeltől estig. Egyetemi ügyek,⁴⁶ gyűlések, egyik a másik után, Pásztortűz, Helikon-korrektúra,⁴⁷ szerkesztési átadás,⁴⁸ orvosi vizsgálat,⁴⁹ peres levelezés, tanulmányozás, stb., stb. Valósággal felfordította otthon is a házat az a szomorú, kétségbeeső körülmény, hogy drága jó édesanyám megbetegedett, Egész délelőt-

⁴⁵ A Pásztortűz céges levélpapírján, gépirással. (A rövid-hosszú ékezeteket javítottam. – Cs. T.) A boríték címzése gépirással: Nagyságos Kovács Böske tanárjelölt – Cluj-Kolozsvár. Universitate.

⁴⁶ Dsida 1925 szeptemberében – szülei kívánságára – beirakozott a kolozsvári Regale Ferdinand Tudományegyetem jogi karára. Egyetemi tanulmányait nem túl lelkesen végezte. Vizsgáit rendszeresen nagy késéssel tette le. 1930 őszén – hosszú, két éves halasztás után, egészségi állapotára hivatkozva – újra megpróbálkozott néhány vizsga letételével. – Vö. *Levelesláda*, 264., *Séta...*, 8–9.

⁴⁷ 1930-ban – rövid ideig – az Erdélyi Helikon szerkesztésében is részt vett.

⁴⁸ 1930. június 15-étől megváltozott a Pásztortűz vezetése. A címloldalon főszerkesztőként ezentúl Császár Károly neve, szerkesztőként Dsidáé szerepelt, az addigi szerkesztők: Gyallay Domokos és Reményik Sándor főmunkatársak maradtak.

⁴⁹ Dsida Jenőnek vagy született szervi szívbjaja volt vagy gyermekkori skarlát szövődményeként maradt vissza szívbetegsége. Legutóbb Tóbiás Áron írt róla egy Imbery Melindával folytatott beszélgetést felidézve. Imbery Melinda szerint: „Az egyik szívkamra mögött a fal nem volt meg.” Magyar Nemzet, 1993. ápr. 22. 10. (A cikke Sántha Teréz hívta fel a figyelmemet.) – Dsida betegségéről bővebben: *Séta...*, 566–572.

töket és délutánokat kellett mellette töltenem. Hála Istennek, tüdőgyulladásom könnyebb lefolyásúnak ígérkezik most már. Mindezalatt vártam, hogy találkoz-hassam Veled.

Írni csak úgy tudok, ha legalább egy órára van egyhuzamban.

Késtem válaszzal egy hetet.

És Neked, a Nagylelkűnek, aki azt a kijelentést tetted, hogy „csak, ha időm van!”, íme rosszul esett válaszsom késése. Fájt és úgy bántál velem, mint... nem is tudok hasonlatot mondani.

Erős és női fantáziáddal azt következtetted a késésből, hogy „minden szép elmúlik egyszer...” És bizony elszomorított az Téged.

Te bizalmatlan, kishitű, rossz kis Testvér!

Hát csak ennyire becsülsz engem? Ennyire becsülöd az őszinteséget?

Hát igazán csak olyan gimnazista-lányos fogalmaid vannak Neked is a barátságáról és szerelemről? Az Én Lelkem Szerelméről? Hát azt hiszed, hogy akit egyszer én körülvettem gondolataimnak és érzéseimnek minden melegével, el tudom felejteni valaha is? Ha évekig nem adnék életjelt se magamról, ha azt sem tudnád, hogy élek-e, vagy meghaltam, tudd meg, hogy *akkor sem változott semmi*.

Szeretném milliószor a füledbe kiáltani, hogy

– Hígyj, hígyj, hígyj!!!!!!!!!!!!

Miért okozol magadnak ok nélkül szomorúságot! Látod, én egyenesen és be-születesen, szívemre tett kézzel ki merem mondani, hogy *nagyon, nagyon szeretlek*.

– Isten engem úgy segítjen!

*

Most ezután én vádolok Téged.

Vádolok, hogy nem teljesíted a barátság kötelességeit. Méltatlan kicsinyességgel szomorúságot és fájdalmat okozol nekem. Amikor legzavartabb, legfájdalmasabb, legkeserűbb napjaim szakadtak rám, millió munkával, gondnal és problémával (egyszer már beszéltem kell Neked az én legbelsőbb szomorúságaimról is), mikor úgy érzem: valami nagy-nagy betegség, veszedelem előtt állok, (mindig meg szoktam érezni), – Te cserben hagyasz engem. És ahelyett, hogy Rád tudnék támaszkodni, nekem kell Téged vigasztalnom és békítenem.

És nem teljesíted a szerelem kötelességeit sem. Mert annak egyetlen nagy kötelessége van: a feltétlen bizalom.

Olyan szomorú és olyan fáradt vagyok, mintha nem is június jönne a május után, hanem valami nagy-nagy őszi, nagy világ-elborulás, örök hervadás.

Igazán utálok a nagylendületű, hazug pózokat, de le kell írnom, mert úgy van: Soha még így nem vágytam a mindent-feledtető, mindent-elsimító, csöndes halálra... –

Csak lenne elég bátorságom, hogy elébe menjek, hogy megkeressem.

De olyan kicsi, olyan gyöngé, olyan gyáva vagyok.

Édes kicsi Barátom! Érzem, kimondhatatlan fájdalommal érzem, hogy én leszek az, aki Téged elveszít. Úgy távolodsz tőlem a bizalmatlanságoddal. Talán az érzéseiddel is. És akkor én fogok veszíteni, akkor mindent elveszítettem, az utolsó szalmaszálat is, amelybe még belekapaszkodhattam... –

Nagyon szeretlek, édes kicsi Testvérem, Szerelmem, Mindenem.

Valósággal könnyesen kérek Tőled bocsánatot, ha akaratlanul bármivel is megbántottalak valamikor... ha szomorúságot okoztam Neked... Bocsáss meg... –

Szeretnék megbékélni mindennel és mindenkivel.
Jöjjön, aminek jönni kell.
Fáradt vagyok és keserű, nem tudok írni többet.
Dolgozz és ne gondolj rám, ne törődj velem.

*

Könyörögve, könyörögve kérlek mégis, hogy szeress, szeress engem... Szeress,
mert vágyom rá, mert anélkül nem tudok élni. Szeress!!!!

Isten Veled, Kicsim, édes Kicsim.

Olyan sötét a lelkem, olyan sötét. Az Isten is elhagyott.

Jenő

6. levél

Marosvécs,⁵⁰ 1930, június 11.⁵¹

Édes kicsi Bözsikém!

Ma reggel ment el sürgönyöm. Félek, hogy megijesztettelek vele. (Habár megszoktam minden effélet, még engem is meg szokott döbbszteni pillanatra a váratlan sürgöny.)

Itt jól telik az idő, bár – komolyan mondom, az egész vacakot elcserélném egy félórával, amelyben együtt vagyok Vele.

Éjfél van s fogadalmam tiltja, hogy tovább is fennlegyek. – Ha legalább félannyit gondolnál rám, amennyit én Reád!...

Csókollak, Kicsi, nagy-nagy szeretettel. Isten Veled! Jó éjszakát! Álmodj szépeket! (Te már bizonyára mélyen alszol most. Gondolatban ott állok az ágyad mellett, nézlek, nézlek, aztán lehajlok Hozzád és homlokon csókollak...)

A viszontlátásra, Édes!

Nagyon szeret

Jenőd

7. levél

Kolozsvár, 1930, július 21.⁵²

Édes kicsi Barátom!

Hosszú hallgatásomért nem mentegetőzöm. Bár megtehetném, mert az elmúlt hetek keserűségei, munkái és kötelezettségei valósággal megbénítottak. De azért ráértem verseket írni.

Most, hogy bejöttem az irodába reggel és megkaptam nagyon-nagyon tiszta-hangulatú, gyönyörű levélkédet (a másodikat), mely mint írásmű is olyan tiszta-szép, szinte abszolút esztétikai értékű, éreztem, hogy nehezen tudok Neked levelet

⁵⁰ Dsida az 1929. augusztus 2-től 4-ig rendezett 4. marosvécsi írótalálkozótól fogva járt Kemény János összejöveteleire, 1929-től meghívták a Helikon Írók Közösségének tagjai közé. Az 5. Helikon-találkozó jegyzőkönyvét l. *Helikon...*, 1. köt. 251–267. A Pásztortűzben Tabéry Géza írt a 4. találkozási összefoglalót. Pásztortűz, 1930. jún. 29. 13. sz. 296–297.

⁵¹ A Pásztortűz szerkesztőségi papírján, kézírással.

⁵² Cépírással. Dsida kézírásos javításával.

írni. Azért inkább hozzáfogtam és háromnegyedórája verseket gépelek⁵³ Neked. Legépeltem a mostanában, elutazásod óta írott verseim közül azokat, melyeket valamilyen szubjektív oknál fogva szeretek és közel állanak hozzám. Tehát nem a legjobbkat, de nem is a legrosszabbakat.

Azért hát ezt a pár sort ne tekintsd úgy, mint levelet, azzal még adós maradok továbbra is. Majd meglátod, hogy egyszer, mikor nagyon fájdalmasan, vagy nagy, tiszta örömmel fog kibuggyanni minden mondanivalóm, – szép levelet fogsz tőlem kapni. És hosszú levelet. De azt erőltetni nem lehet. Nem egészen helyes az a megjegyzésed hallgatásomra vonatkozóan, hogy „fő az őszinteség”, mert nem őszinteség kérdése ez, csak egy magamfajta rapszódikus, szeszélyes ember irtózása, hogy olyasmit tegyen, ami neki abban a pillanatban nem esik jól. Ami nem belső kényszer-sugallta tett.

Azért azt mondanom sem kell, hogy nem múlik el napjaimnak egyetlen órája sem, hogy Rád ne gondolnék. Hiszen a barátom vagy. Létezésed és szereteted tudata és annak a szeretetnek érzése, mely irántad él bennem, nélkülözhetetlen éltetőim a mindennapok szomorúságaiban. És méginkább a mindennapok fásultságaiban.

Magamban számolom a napokat, amikor újra viszontlátlak. Az elmúlt esztendő csaknem egészen kárbament. Oly keveset láttalak, azonkívül olyan nagyon-nagyon későn ismertelek meg igazán és lettél barátom! Valósággal felvidít, amikor azokra a csöndes, borús, hamaralkonyodó téli délutánokra gondolok, melyeket majd veled tölthetek. Olyan vidám garabonciás-diák-hangulattal képzelem el majdani sétáinkat a nagy hóban, a sivitő, hideg téli szélben.

Mert sokat akarok Veled lenni.

Édes kicsi Barátom, úgy sajnálalak, mikor előbbi, párhete kapott leveledben azokról a benned felgyűlt keserűségekről írtál. Mélyen elszomorított mindenegy sorod. Annyival is inkább megértetten [!] leveled minden kicsi hangulat-rezdületét, mert én is nagyon sokat próbáltam azt a magányt, mely azonkívül, hogy falú [!] és társtalan csönd, a lelki magányosság minden szörnyű szépségét is magában hordozza. De én itt is olyan magányos vagyok, Kicsim. Minél több ember van körülöttem, annál kétségbeejtőbb az elhagyatottságom. Mióta elmentél s ritka, rövid találkozásaink is elmaradtak, teljesen magamba omlottam. Talán azért is kell mostanában több verset írnom.

De el kell viselned magányosságodat, el kell viselned a körülötted pergő csöndes életek minden szenvedését, mert mindez még jobba tesz téged és mélyít, nemesít. Látod, második leveledig is milyen nagy változáson mentél keresztül. Ennek a levélnek egész hangulata olyan letisztultan bölcs, olyan finoman [!] leányos, olyan tisztán vidám, szinte szárnyaló és mégis benne van egész szomorúságod. Vidáman könnyes és mégis nyugodt levél. Így csak azok tudnak írni, akik szenvedtek és szenvednek.

Levelednek az a része, melyben azt írod, hogy a Helikonban megjelent összes verseimet elolvastad (szegényke te), adta nekem azt a gondolatot, hogy másoljam le és küldjem el Neked verseimet. Ha csak egy is akadna közöttük, amelyik ad neked valamit és tartalmasabbá teszi egyedülletedet, gondolatokat ébreszt szeléd remeteségedben, nagyon nagy örömet okozna nekem. Hiszen úgyis tiedek ezek a

⁵³ Az elküldött versek – köztük eddig ismeretlenek is – listája: *Alkonyi beszélgetés, Bús vers egy szoborhoz, Hajnali séta, Halottny rajz, Hegyenlakók, Kínai lukkdoboz, Négy sor, Purgatórium, Vágy, Vándor-kesergő, Verstelen napok, Visszhang.*

versek, nincs közöttük egy sem, amelyik nem rád gondolással született volna meg s amelyikben valami részed, valami szereped ne volna.

De ne olvasd el őket egyszerre: olyan különféle hangulatok, hogy csak rontják egymást így, egymásmellett. Olvass el minden nap kettőt, egyet délelőtt, egyet délután. Akkor hat nap alatt mindet elolvastad és épen rákerül a sor, hogy írnék. Mondom, vannak közöttük talán igen rosszak is, de én mindet szeretem ezek közül, melyeket elküldöttem. Más ajándékot nem tudok küldeni. Gondold, hogy azok a versek Neked írott levelek, egyetlen levél sok furcsa mondanivalóval. Azok az én igazándi mondanivalóim, ez a levél csak sápadt és rosszsikerült kísérő kommentár önmagamhoz.

Mert csókoló, kézfogó szomorú egészmagamat is itt küldöm ezek között a sorok között.

Érzed-e igazán, hogy mennyire barátom vagy, mennyire egyetlen bizalmasam és mennyire szeretlek?

Falun mennyit megvigasztalt engem csakugyan az, hogy másképen tudtam látni a dolgokat, mint ahogyan vannak! (Vagy talán csakugyan úgy vannak, mint ahogyan én láttam mindent?) A végtelen, locsogó nagy sárban elsírt emberi könnyeket éreztem, mely egyszersmind termékenységgel biztat [!] és vidámít. A téli havas parkban Andersen⁵⁴ meséit éltem át. Az országúton felszálló nagy por áldozati füstöket juttatott eszembe. A hazaballagó tehénkéek régi görög versek idillikus hangulatát idézték föl előttem. Az ócska kis templomokról és a fehér galambokról régi pátriárkális magyar esték képei elevenedtek föl s a patak fölött ácsorgó öreg malomromok régi-régi német festményeket juttattak eszembe, azokból az időkől, amikor még nem is tudtak levegőt és napsütést festeni. Mikor este hazatértem és lefeküdtem magányos szobácskában, annak minden parányi zezzuga csillagokkal volt tele. Olyan szép volt mindez és egyszersmind olyan szomorú. Főként azért volt olyan szomorú, mert nem volt kívül megosztanom sok-sok látásomat...

...Mikor elutaztál, kicsi Barátom, elkéstem az állomásról. Már mozgott a vonat, de az is jó volt, hogy legalább még láthattalak. Császár Károly⁵⁵ épen akkor jött be a szerkesztőségbe, mikor én el akartam indulni és volt egy-néhány nagyon fontos mondanivalója. Innen aztán rohanva mentem el, a Széchenyi-téren⁵⁶ taxiba ültem s csak úgy jutottam ki indulásra... Azóta Lacival⁵⁷ is csak egyszer találkoztam a kávéházban,⁵⁸ ma hallottam, hogy már visszatért nyaralásából. Sulinál voltam egyszer egy délelőtt előlegért.⁵⁹ Te nem kerültél szóba és azóta nem találkoztam vele sem.

⁵⁴ Andersennek 1930-ban volt születése 125. évfordulója. A „gyermekek költőjéről” a Pásztortűz is megemlékezett. Kovács László, *Andersen*. Pásztortűz, 1930. ápr. 20. 8. sz. 191.

⁵⁵ Császár Károly (1887–1968): író, újságíró, szerkesztő. 1930. június 15-étől a Pásztortűz főszerkesztője.

⁵⁶ Ma Piata Mihai Viteazu. A Szamos melletti téren áll a Postaigazgatóság és a Széky-palota épülete.

⁵⁷ Kovács László.

⁵⁸ Valószínűleg az írók kedvelte New York-kávéházról lehet szó. – Vö. Dsida nyilatkozata a Pásztortűz 1930. júl. 27-i 14–15. számában.

⁵⁹ Kádár Ilona, Suli végezte az Erdélyi Szépművés Céh gazdasági ügyeinek adminisztrációját és kifizetéseit is.

Időközben nyomdászsztrájk⁶⁰ volt, így nem is jelent meg Pásztortűz azóta, hogy elmentél. Ehéten csinálunk újra lapot, kettős számot.⁶¹ A sztrájk ideje alatt nagy rendezést csináltunk Császárral; az egész íróasztalt és az összes szekrényeket kiraktuk és minden piszkot átnéztük. Tíz év alatt felgyűlt kézirat-anyagot dobtunk ki, négy fásládával volt tele. Hat napig dolgoztunk, de most már legalább rend van. Gondold el, hogy lehetett-e ilyen munka mellett levelet írnom Neked? Semmi, de semmi hangulatom sem volt.

Társaságba nem járok. Egyszer Áprilyéknál⁶² voltam künt egy negyedórát, egyszer Dr. Györgyékhez⁶³ voltam meghíva vacsorára, ott voltam reggel négyig, tegnapelőtt pedig valami diákbál volt, ahová hivatalos voltam. Onnan félőtkor kerültem haza, de igazán csak az öcsém miatt, aki nagyon jól mulatott, – én ugyanis szörnyen unatkoztam. Hát ezt a pár kiruccanást még nem lehet züllésnek minősíteni, úgy-e, Kicsim? Sajnos, a dohányzással most is rosszul állok, legalább húsz cigarettát mindennap el kell szívnom, – különben olyan ideges vagyok, mint egy bolond. – Mandula-operáció, mely Elfer professzor szerint nem lesz egészen veszélytelen, mára volt tervezve, de hogy a sztrájk miatt lecsúsztuk a lappal és a jövő hétre sok munka jut, elhalasztom e hó legutolsó napjaira. Ne félj, mert nem lesz baj: csalánba nem üt a „ménkü”.

Álmod meghatott. Olyan szép. Talán még vers is lesz belőle egyszer. Én még nem álmodtam Rólad mostanában, de csak egyszerűen azért nem, mert ritkán álmodom. Pedig régen olyan szépeket álmodtam. Mikor még itt voltál, álmodtam Rólad is egyszer, de az olyan nagyon-nagyon forró, boldog álom volt, hogy nem is merem leírni ide: nagyon elpirulnál, ha elolvasnád. Boldogan ébredtem akkor.

Mostanában csak egyetlen éjszaka álmodtam, de az szörnyű volt. Egész éjszaka nedves, kövér, csigás, porhanyó földben turkáltam a kezemmel és egyre-másra húztam elő a halottakat. Félig megrothadt emberi testek voltak, nyüzsgöttek a férgek, – koponyák, egész testek, egynek megfogtam a bokáját és térdtől a kezemben maradt az egész láb. Még a földnek és a hulláknak a szagát is éreztem. Olyan undorító és félelmes álom volt, hogy mikor fölébredtem, egészen rosszul voltam és reggelizni sem bírtam reggel.⁶⁴

Talán azért nem álmodom gyakran, mert az ébrenálmodás fölöslegessé teszi az álmot? Hát inkább ne is álmodjam, minthogy ilyeneket!!!

⁶⁰ A Népszava 1930. júl. 9-i száma hírül adja, hogy: „sztrájkba léptek az erdélyi és bánsági nyomdászok”.

⁶¹ A Pásztortűznek rendszeresen 1930. júl. 13-án kellett volna megjelennie. A júl. 27-i, 14–15. összevont szám 350. oldalán a következő értesítést adta közre a szerkesztőség: „Olvasóinkhoz! Jelen számunk az általános nyomdai üzemszünetelés miatt kétheti késéssel jelenik meg. A kimaradt szám anyagát mostani kettős számunkban pótoljuk. Kérjük olvasóink jóindulatú elnézését.”

⁶² Áprily Dsidát még az Ellenzéki irodalmi mellékletének szerkesztőjét ismerte meg 1926-ban. Meleg barátság alakult ki köztük. – Vö. *Séta...*, 520–521., és Áprily Lajos előszava az általa válogatott verseskötetben. DSIDA Jenő, *Tóparti könyörgés*. Bp., 1958. 5–14. Áprily 1929-ben repatriált, de nyaranta hazajárt Nagyenyedre. Ezt megelőzően az Erdélyi Helikon szerkesztője. Nagyenyeden élt, hetente járt be Kolozsvárra.

⁶³ György Lajos (1890–1951): irodalomtörténész, a Bolyai Tudományegyetem tanára.

⁶⁴ Vö. a *Vers egy régi szoborhoz* című (1930. júl. 19-ére datált) verssel. Első vesszaka:

„Pogány romok alól ástalak ki.
Ó, milyen borzasztók voltak a darabokban összeszedett
csonka tagok, füstös karok,
elhasadt lábak, szétrepedt ajkak!”

Névnapi jókívánságaidat nagyon köszönöm, de nem volt névnapom. Az én névnapom közvetlenül a tied előtt van. November tizennyolcadikán.

*Tanulj, kicsi Barátom! (Én is tanulok minden reggel!)*⁶⁵

Arra kérsz, hogy szeresselek egy kicsit. Barátom vagy és nagyon szeretlek. Azt hiszem, az egész földön egyedül csak én tudok így szeretni. Ilyen nagyon és egészen különösen. És a világon senkit sem szerettek még annyira mint Téged, azért mert Téged én szeretlek.

Csak olvasd Dosztojevszkijt.⁶⁶ Tovább kell jutnod a hetvenkettedik lapon. Édesanyád ott áll olyankor a vállad mellett, egészen közel, fölédhajol és ő is olvassa. Hiszen érdekelte és szerette. Azóta ő már találkozott Dosztojevszkijvel s a mester bizonyára azokat a regényeit is elmondta neki, melyeket sohasem ír meg. Ezt is tudja már kívülről, csak azért olvassa Veled, hogy közel legyen hozzád és újra éljen az emlékeidben.

Lám, lám, csak néhány kísérő sort akartam írni a verseimhez és majdnem valódi levél lett belőle. De csak majdnem. Ez még nem az igazi. Talán már holnap megírom az igazit, talán csak négy-öt-hat hét múlva, talán soha...

De a verseimet ezután is elküldöm Neked.

Magamról, a lelkemről, mostani szomorúságaimról és örömeimről most nem jön, hogy írjak. De nem is fontos, mert mellettem vagy, érzem, hogy szeretsz, Barátom és ez jól esik nekem. Szinte boldog, de legalább is csöndesen derűs vagyok, mikor erre gondolok.

Mikor jössz [!] vissza körülbelül?

És ne várd, hogy írjak. Nem tudok én gyakran írni. (Még ritkán is csak rosszul). Azt pedig legkevésbé [!] várd tőlem, hogy leveleidre pontos és kimerítő válaszokat írjak. Hanem Te írd, nagyon-nagyon kérlek, hogy amikor csak teheted, írd. Így igazságos is, mert ha mostani levelem terjedelméhez a verseim terjedelmét is hozzácsapod, legalább tíz levélre való kitelik belőlük. Gépírás! – Aztán meg Neked nagyobb nyugalmad, nagyobb elmélyülő csöndességed is van ott hozzá. Írd meg, Testvérem, mindent, ami ott történik, rajzold meg azokat az embereket, akik körülvesznek, vázold le a beszélgetéseket, melyeket velük folytatasz. És írd meg minden szomorúságodat, gondodat, bajodat és minden apró kis örömedet. Én mindent, de mindent megértek és meg tudok osztani Veled.

Áldás legyen Veled, Testvérem.

Igaz szívvel vár vissza, kíván Neked nyugalmat és megbékélt, derűs szívet távoli és mégis mindig legközelebb barátod:

Jenő⁶⁷

⁶⁵ A zárójeles mondat kézzel beírva. Dsida ősszel vizsgázni készült, 1930. szept. 11-től okt. 1-ig Bárdék meghívására galgói birtokukon tanult. – Bővebben erről I. SZEMPLÉR Ferenc, *Dsida galgói napjai*. Igaz Szó, 1965. I. sz. 736–748.

⁶⁶ 1931-ben Dosztojevszkij születésének 110., halálának 50. évfordulója volt. LAKATOS Imre írja Erdélyi Helikon-béli cikkében: „Dosztojevszkij halálának 50. évfordulója alkalmából újra gombaszakorásággal tenyészik a Dosztojevszkij-irodalom, mely pedig az utolsó évtizedekben már megközelítette a Goethe- és Dante-irodalom méreteit.” – *Sztavrogin bűne – Dosztojevszkij bűne*. Erdélyi Helikon, 1931. 329.

⁶⁷ Az aláírás kézzel írva.

8. levél

Cluj–Kolozsvár, 1930, augusztus 26.⁶⁸

Édes kicsi Bözsikém!

Drága Barátom!

Laci⁶⁹ most mondja, hogy délután kimegy Kolozsra és találkozik Veled. Így nem mulasztom el az alkalmat, hogy egész szeretetemmel ne üdvözljelek. Leveledet megkaptam és holnap válaszolok Neked, otthoni címedre. Jól érzem magamat, nagyon várom, hogy lássalak. Most nem tudtam kimenni Kolozsra, mert nincs „időm”.⁷⁰ Gondolj barátodra és szeresd!

Csókol szeretettel igazszívű pajtásod:

Jenő

9. levél

1931, jan. 17.⁷¹

Drága kicsi Bözsikém!

Itt vártalak, ládd, tovább, mint hat óráig. De nincs szerencsém. Most el kell mennem Császárhoz.⁷² Újra beteg szegény és egyhavi szabadságot vett újra. – Telefonon nem mondhattam be, hogy mikor jövök ide, mert nem tudtam előre, hogy befejezem-e öt órára cikkemet.

A Te dolgaidra – tudod, hogy miről van szó – nem válaszolhatok most írásban, mert nem megbízható a világ semmiféle borítékja. De hidd el, hogy nincs is sok mondanivalóm, mert csaknem szószerint tudtam már mindent, amit leírtál. Csak egyetlen szóval fogok rá válaszolni és hiszem, hogy annak a szónak is fogsz örülni annyira, Édes, mintha egy hosszú-hosszú levelet írtam volna...

Nagy gondfelhők sűrűsödnek megint fejem és szívem körül. Olyan jó lenne sokat panaszkodni és sírni Neked. Mikor Veled vagyok, annyira könnyebbnek érzek mindent magam körül és valami olyan csöndes, jó békét érzek, amelyenre sohasem találok máskor és máshol.

Nagy-nagy szeretettel gondol Rád és szívből üdvözlöl

igaz bátyád és barátod:

Jenő

10. levél

Gondolatban ezer forró csókot adok Neked ebben a pillanatban. Ezret, forrót – a szádra, Édes, Édes, Édes Kicsim. Szeress!!!

931, III. 1. *Tavas*⁷³

⁶⁸ Az Erdélyi Helikon céges levélpapírján, kézírással. – Vö. 47. láb. Az Erdélyi Helikon céges borítékjának címzése: Nagyságos Kovács Erzsébet úrleánynak, tanárjelölt. Helyben. Saját kezébe adandó.

⁶⁹ Kovács László.

⁷⁰ Dsida utalása az 5. levél egy mondatára vonatkozik.

⁷¹ Cépírással. (A rövid-hosszú ékezeteket javítottam. – Cs. T.)

⁷² Császár Károly – Vö. 55. láb.

⁷³ Dsida Jenő névjegykártyájának hátoldalán, ceruzás kézírással.

11. levél

Kolozsvár, 1931, IV. 4.⁷⁴

Kedves kicsi Böske!

Töltsd boldogan az ünnepeket, szívből kívánom. Tegnap délután Laciéknál⁷⁵ voltam, de Te már elutaztál. Lábam meggyógyult, vizsgám nem sikerült. A mielőbbi viszontlátásra

Szeretettel üdvözöl és kezedet csókolja:

Jenő.

12. levél

Cluj-Kolozsvár, 1931, 31th of August⁷⁶

My little dear Sweetheart,

You are surely very astonished to get a letter from me. Am I right? But it is no a wonderful thing: I will write you for three-four weeks. I was very sorry, that I had no time to write, I was busy always with Pásztortűz and with other important matters.

How are you? When do you come to Kolozsvár? I will know what did you do all this time. It is two months, that I did not see you. The time flys like a bird. Our friendship was so beautiful and wonderful like a fairy-tale: there were once upon a time two little children... -

I learn daily for University and learn English. I have learnt already so much, that I can express my thoughts in English very easily. Only it is difficult to speak. - My health is good and it is a very important thing.

To-day hear I, that our lovable King, Charley I. will come to us again for a motor-match.⁷⁷

I have written something to our dear Friend Kuncz for Helikon, - I send here its correcture. How do you like it? I find it very cold and too artistic to be true and warm.

I love you, my little Sister and I wait your [!] kind letter.

Your faithfully

Jenő

I send here to you hundred kisses!⁷⁸

13. levél

[1933. május 4-i postabélyegzővel]⁷⁹

Gyönyörű Firenzéből⁸⁰

boldogan üdvözöl:

Jenő

⁷⁴ Húsvéti levelezőlap. Címzése: Nagyságos Kovács Böske úrleánynak Grindeni-Gerendkeresztur p. u. Ludus jud Turda -

⁷⁵ Kovács László.

⁷⁶ A Pásztortűz céges papírján, lila szalagos gépirás.

⁷⁷ Dsida tévesen írt I. Károlyt II. (Hohenzollern-Sigmaringen) Károly helyett. (I. Károly: 1839-1914; II. Károly: 1893-1953. Uralkodása 1930 júniusától 1940-ig tartott.)

⁷⁸ Az aláírás és az utolsó mondat kézírással.

⁷⁹ Firenzei képeslap. Címzése: Kovács Erzsébet tanárnő. Oradea - Gimnasiul de fete ref. Rumenia.

⁸⁰ Dsida 1933 májusában az Erdélyi Lapok tudósítójaként zarándokúton járt Olaszországban. Útinaplóját *Magyar zarándokok Itálián keresztül* címmel adta közre. Az olasz út feltétele volt, hogy Dsidának három-négy hónap alatt elfogadhatóan meg kellett tanulnia olaszul.

GYULAI PÁL VERSEI KOSZTOLÁNYIRÓL ÉS ENDRŐDI SÁNDORRÓL

„A kertben virágok, az utakon padok, – odább a méhes, a kút, meg egy tavacska is. Minden kellemes és világos. A hol a szabad természet valami szövvényeset, valami szabályellenest akarna létesíteni: a gondos kertész ollója bizonynyal rögtön megakadályozza. Itt rendnek és átlátszóságnak kell uralkodnia. Így kívánja a gazda, a ki féltékeny és büszke erre a kis birodalomra. Boldogan sétálgat benne föl-alá s ilyenkor jóságos mosoly játszadozik az arcán, a lelkében meg valamely költemény ötlete motoszkál. És sohasem sétál tovább, csak a kerítésig. Az persze aztán nagy baj, ha a kerítésen túl, odakünn a szabad mezőkön valami rakoncátlankodás történik. Ez rögtön kizavarja őt megszokott nyugalmaiból. Ilyenkor az arca haragos lesz, szeme villámlani kezd, fölkapaszkodik a palánkra s apró ökleivel megfenyegeti a csendháborítót.”

A „gazda”, akit Endrődi Sándor némi iróniával rajzol meg:¹ Gyulai Pál. S talán akkor sem lett volna sokkal élesebb a Figyelő legérzékenyebbnek ítélt kritikusának hangja, ha tudja, hogy az új „csendháborítók” mellett a régebbiekről sem feledkezik meg az öregúr, s 1907-ben nemcsak Kosztolányi, hanem maga is címzettje lesz egy versének:²

Egy ideig ál-Heine volt³
S ál-Anakreon lett belőle
Jelenleg ő a hagyomány,
S a kuruczoknak őre

Bukfenczetek hány a Parnasszuson
S tánczol mint attatroll
Fia, a kicsi medvebocs
Dobot ver és dalol

Tücsöknek képzelé magát
S tücsökként nyafogott
Másnak a költészet vigasztalás
Ő néki meg robot

A medve csak medve s a majom majom,
Egyik se büszke táltos,
A medve legfeljebb ha tánczolni tud
S a majom a fákra szálldos

Fákon szálldosni – ha uborkafa
S tánczolni medve módra
Én Istenem, mi szép dolog –
Miért mondott le róla?

1907. III. 14.

Kosztolányi nevét nem találjuk Gyulai írásaiban, s Hatvany Lajos sem említi, hogy élete végén különösebben sok figyelmet szentelt volna az új költészetnek. Utolsó találkozásukkor ugyan a Nyugat is szóba került mint a modern irodalom hamarosan megszülető lapja, de az öregúr nem árulta el – vagy inkább a kegyelet hallgattatta el Hatvanyval? –, hogy azért figyeli, s van véleménye erről a születő irodalomról:

¹ ENDRŐDI Sándor, *Századunk magyar irodalma képekben*. Bp., 1900, 337–338.

² A versek autográf kéziratai az OSZK Kézirattárában, Analekta 11481. jelzet alatt találhatók.

³ Az első változatban: „Endrődi először Heine volt”.

Négy fal között

Csak verd a lantot: verheted,
Ha ád is az hangot neked:
E hang oly dallamokba vész,
Melyeknek neve: rőfögés...

IV. 28.

Egy rőfögőkhöz
(Kosztolányi Dezsőnek hívják)

Nincs lélek dalaidban,
Csupán szóáradat;
Vagy a mese békája,
Mely ökörré dagad,
És aztán szétszakad.

IV. 28.